

ПРВОСЛАВ РАДИЋ
(Београд)

О ЕКСТЕРНОЈ СТАНДАРДИЗАЦИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

Слабљење, а затим и распад СФРЈ одразили су се, између осталог, и на разградњу тзв. српскохрватског језика. Онако како су вањски политички утицаји имали удела у распаду СФРЈ, тако они данас имају учешћа и у лингвистичком профилисању нових стандарда. Но, као што се рушење Југославије није могло замислити без последица првенствено по српски народ, тако и претварање „српскохрватског“ језика у низ језичких стандарда-наследника не пролази без оспоравања права деловима српског народа (нпр. у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори), — пре свега оних која се односе на језички и културни, дакле, национални идентитет. То добро илуструју управо вањски утицаји у области језичког инжињеринга, а они се, у основи, могу сврстати у екстензивне (нпр. рекламе и рекламна упутства, радио и ТВ програми) и интензивне (удбеници, приручници и сл.).

Кључне речи: српски књижевни језик, екстерна стандардизација, граматике, норма, социолингвистика, рекламе, рекламна упутства.

0. Процес глобализације у западњачкој цивилизацији, са својим у основи централистичким тежњама,¹ није усмерен само на редифинисање глобалних економских и политичких односа у свету, већ и на читав корпус друштвених појава, укључујући и језичку политику. Такве појаве назначене су ангажовањем тзв. међународне заједнице на Балкану након распада СФРЈ, а свакако и много раније. На лингвистичком плану оне су посебно илустративне у домену судбине српског (тј. „српскохрватског“) књижевног језика. Овај језички идиом, па и његови говорни представници, с политичком и економском кризом, а затим и распадом СФРЈ, био је и у иностраној средини, тј. на споља-

* Основу овог рада чини ауторов реферат са истим насловом, прочитан на 38. међународном научном скупу слависта у Вукове дане (Београд 2008).

¹ Када је о савременом глобализму реч, занимљиво је да њега, чини се, још Н. Трубецкој између два светска рата антиципира у тзв. „европском космополитизму“, додуше као виду „општероманскогерманског шовинизма“ (Трубецкој 2004: 15).

шњем плану, подвргнут како екстензивном тако интензивном редефинисању. Тиме су подржане и иначе присутне склоности ка даљем уситњавању балканског цивилизацијског простора.

Први, екстензивни приступ карактерише се ширином корпуса, али обично без посебне жеље за наглашеном лингвистичком стручношћу. Он је садржан, на пример, у језику рекламних садржаја намењених овом подручју, у говору филмских и др. ликова у различитим страним остварењима с тематиком из ових географских области,² у страним радио и ТВ програмима емитованим за подручје бивше СФРЈ, итд. На плану интензивног редефинисања „српскохрватског“ језика спроводи се својеврсна рестандардизација његових варијаната, која се не карактерише толико ширином, колико дубином захвата, тачније тежњом да се он представи резултатом стручног и научног приступа. Овакви процеси најбоље се прате у иностранској литератури намењеној савладавању овог (/ ових) језика у иностранству, дакле, у уџбеницима намењеним студентима који уче овај језик у бројним лекторатима широм света. Задржаћу се на примерима који илуструју ове видове екстерне језичке стандардизације.

1.1. У оквиру екстензивних процеса овог типа језичке стандардизације посебно се као илустративан намеће богат рекламни материјал, јер он обично тежи да, на свој начин, у зависности од тога у којим центрима је језички (тј. преводачки) конципиран, представи „језичку“ разновидност која се устаљује у области некадашњег „српскохрватског“ језика (исп. Радић 2003: 128–129). Тако су се на упутству једне пасте за зубе (Vademecum laboratories, Perfection 5 — Schwarzkopf & Henkel, Düsseldorf — Germany), поред низа језика, сврстаних уз имена држава — Словенија, Чешка, Словачка, Пољска, Бугарска, Мађарска, Румунија, Македонија, Косово и Метохија (представљено шиптарским језиком)³ — нашли подвојени, у рангу посебних језика, идиоми који се говоре у Хрватској и Босни и Херцеговини, на једној

² Посебно се у америчкој филмској продукцији последњих деценија, у филмовима с тематиком скорашњих ратних збивања на Балкану, јавила пропагандна потреба за представљањем ликова с типично „српским“ менталитетом, укључујући и њихов говорни идиом. Већина ових филмова још увек није доступна српском тржишту, а они могу представљати добар извор за различите врсте културолошких и антрополошких истраживања у вези са местом српског народа у процесима глобализације.

³ За разлику од Албаније, Косово и Метохија (KSV) се, и поред свог нелегалног самопроглашења, нашло на списку земаља којима је доступан овај западноевропски производ. Самопроглашење косовске државности, као и чињеница да су њени пропагатори за тамошње званичне језике прогласили шиптарски и српски, није сметало маркетиншким стручњацима да се одреде за овакав приступ рекламном материјалу.

(HR–BiH), и Србији и Црној Гори, на другој страни (SRB–MNE). Да се задржимо кратко на овом тексту у намери да откријемо шта све српски потрошачи овог производа могу да науче о свом језику и његовом односу према другим, суседним „језицима“:

„HR–BiH Vademecum laboratoriji povezuju moderna otkrića znanosti s biljem iz prirode kako bi održali zube i desni zdravima. **5 učinaka za prirodno zdrave zube i desni: 1. Jačanje cakline 2. Izbjeljivanje 3. Zaštita desni 4. Svježina 5. Borba protiv zubnih naslaga.**⁴ Vademecum laboratoriji razvili su zubnu pastu Perfection 5 s 5 biljaka. Formula pruža 5 učinaka: ojačanu caklinu, bijele zube, zaštićene desni, svjež dah i sprječava stvaranje zubnih naslaga. Također sadrži 5 biljaka: encijan, matičnjak, amiku, kadulju, borovicu te fluor koji učinkovito ojačava Vašu zubnu caklinu. Perite Vaše zube dvaput dnevno i posjećujte Vašeg zubara dvaput godišnje. Sadrži natrijev fluorid (1450 ppm F). Djeca mlađa od 6 godina trebala bi koristiti manju količinu paste za zube (otprilike veličine graška), a pranje zubi trebalo bi im nadgledati kako bi se smanjila mogućnost gutanja paste za zube. Ukoliko koristite nadomjestke fluora, konzultirajte se s Vašim stomatologom.“

„SRB–MNE Vademecum laboratorije, kombinujući savremena naučna istraživanja i sastojke lekovitog bilja, doprinose očuvanju zdravlja zuba i desni. **5 akcija za prirodno zdrave zube i desni: 1. jačanje zubne gleđi 2. izbeljivanje 3. zaštita desni 4. svež dah 5. uklanjanje naslaga sa zuba.** Vademecum laboratorije napravile su Perfection 5 pastu za zube sa 5 lekovitih biljaka. Njena formula omogućava Vam pet različitih akcija u isto vreme: jačanje zubne gleđi, izbeljivanje, zaštita desni, dugotrajan svež dah, uklanjanje naslaga sa zuba. Takođe sadrži 5 lekovitih biljaka: gorčicu, matičnjak, amiku, žalfiju, kleku kao i fluorid koji efikasno jača zubnu gleđ. Perite zube dva puta dnevno i posećujte stomatologa dva puta godišnje. Sadrži natrium-fluorid (1450 ppm F). Deca ispod 6 godina bi trebalo da nanesu pastu u veličini zrna graška na četkicu za zube uz nadzor kako bi se gutanje minimiziralo. Ukoliko dodatno uzimate fluorid, konsultujte Vašeg stomatologa.“

1.2. Иако је један број разлика између тзв. хрватске и српске варијанте поодавно утаначен, исп. овде *također / takođe*, глагол *trebати* у личној / безличној употреби (Дјеса... *trebala bi* / Деца... *bi trebalo*), лексичке поларизаторе као *znanost / nauka*, различите адаптанте типа *laboratoriji / laboratorije, konzultirajte / konsultujte* и др., — пажњу привлачи тежња да се појача присуство нови(ји)х видова језичко-културолошке поларизације на овој географској релацији. Видимо, тако, да се на фонетском плану утврђује разлика у рефлексима старог *jaita* у Хрватској и Босни и Херцеговини, на једној, и Србији и Црној Гори, на другој страни, исп. HR–BiH *izbjeljivanje, svježina, bijele zube,*

⁴ Овде болдиран текст дат је у упутству црвеним словима.

svjež dah, sprječava, posjećujte, djeca : SRB–MNE *izbeljivanje, svež dah, deca*. Јасно је да оваква поларизација не одговара стварности јер се српском народу (тј. језику) не може оспорити право на употребу ијекавице, нити се језичка норма у Црној Гори може подвести под екавицу.

1.3. На морфолошком и морфосинтаксичком плану наметнута је опозиција у употреби инфинитива, односно његовог еквивалента, конструкције *da* + презент, исп. HR–BiH *Djeca... trebala bi koristiti (pastu)* : SRB–MNE *Deca... bi trebalo da nanesu (!) pastu*. У области глаголске рекције облик *конзултирајти / консултовајти* везује се за различите падежне облике (инструментал и акузатив), исп. HR–BiH *konzultirajte se s Vašim stomatologom* : SRB–MNE *konsultujte Vašeg stomatologa*.⁵ Морфолошки инжињеринг је и овде присутан у творбеној поларизацији, као HR–BiH *ojačava* : SRB–MNE *jača*, а неретко се морфолошка опозитност симулира и различитом граматичком формом истог глагола, исп. HR–BiH *zaštićene desni* (као допуна глагола *јружсајти*) : SRB–MNE *zaštita desni* (као допуна глагола *омогућавајти*). Ипак, у оваквом приступу је тешко остварити доследност, па ће се у претходној реченици HR–BiH текста јавити израз *zaštita desni*, управо идентичан ономе у SRB–MNE. Посебну пажњу завређује тежња да се, где год је то могуће, учврсти поларизација између предлога *s* и *sa*, исп. HR–BiH *s 5 biljaka* : SRB–MNE *sa 5 lekovitih (!) biljaka*.⁶

1.4. У домену лексике ова поларизација се покушава градити и једним бројем произвољно супротстављених лексема, иако оне обично паралелно опстају у српском, често као конкурентне, исп. HR–BiH *Formula pruža* : SRB–MNE *formula omogućava*, HR–BiH *koristite* : SRB–MNE *uzimate*, исп. и: HR–BiH *koristiti... pastu* : SRB–MNE **naneti (da nanesu) pastu*. И даље је наглашена тежња да се страна лексика припише источној варијанти, односно „српском“ језику, исп. HR–BiH *učinkovito* : SRB–MNE *efikasno*, HR–BiH *5 učinaka* : SRB–MNE *5 akcija (!)*, HR–BiH *zubar* (али и *stomatolog*) : SRB–MNE *stomatolog*, HR–BiH *zubna caklina (i caklina)* : SRB–MNE *zubna gleđ*, HR–BiH *smanjila* : SRB–MNE *minimiziralo*. Изузетак је HR–BiH *moderna* : SRB–MNE *savremena*, и поред чињенице да западна варијанта познаје и придев *suvremen*.⁷

⁵ Према овоме, како се види из натписа на другим језицима, излази да је по питању рекције овог глагола „хрватски“ ближи македонском и бугарском (инстр.), него „српском“ (акуз.).

⁶ На морфолошком плану бележимо и друге „разлике“, као HR–BiH *dvaпут* : SRB–MNE *dva puta*.

⁷ На другој страни, интернационални термин *модеран*, судећи по стању у осталим натписима, „хрватски“ дели с готово свим осталим овде заступљеним јези-

И у ботаничкој терминологији давана је углавном произвољна поларизација синонимних, па и конкурентних облика, што је, вероватно, требало да буде у служби даље варијантско-лексичке поларизације у оквиру некадашњег „српскохрватског“ језика. Тако је у HR–BiH заступљен термин *kadulja*, док се у SRB–MNE као његов опонент нашла *žalfija*, иако овако замишљена поларизација не одговара стању на терену (исп. Симоновић 1959: *Salvia*, 415–416).

1.5. Као посебно податна за симулирање разлика међу овим стандардима истиче се област синтагматских варијација, свакако због могућности широке структурне дисперзије, па отуда и огромних могућности лингвистичког инжињеринга. Тако се овде као опозитне бележе синтагме HR–BiH *zubne naslage* : SRB–MNE *naslage sa zuba*, уз тежњу да се предлошко учешће у оваквим моделима веже за источну варијанту. Вероватно отуда и поларизација: HR–BiH *veličine graška* : SRB–MNE *u veličini zrna graška*. Ипак, у HR–BiH тексту бележимо дублет *zubna pasta* : *pasta za zube* (x 2), док је варијанти SRB–MNE намењено само *pasta za zube*. У област синтагматских варијација свакако спада и поларизација HR–BiH *Djeca mlađa od 6 godina* : SRB–MNE *Deca ispod 6 godina*. У ово се понекад укључује активирање стилистичког средства (нпр. метафоре) као разликовног елемента, исп. HR–BiH *Borba protiv zubnih naslaga* : SRB–MNE *uklanjanje naslaga sa zuba*, HR–BiH *razvili su* (лабораторији) *zubnu pastu Perfection 5* : *napravile su* (лабораторије) *Perfection 5 pastu za zube* — при чему се ове појаве, наравно, јављају и у спрези с другим језичким „опозитностима“ (конгруенција, ред речи и сл.).

1.6. Често се „разлике“ постижу једноставним скраћивањем или проширивањем израза у оквирима већ различито пројектованих синтаксичких варијаната (в. 1.7), исп. HR–BiH *svježina* : SRB–MNE *svež dah*, HR–BiH *moгућност gutanja* : SRB–MNE *gutanje*, HR–BiH *bi-jeli zubi* : SRB–MNE *izbeljivanje*. Посебан случај овде чине примери у којима је у једној од варијаната уметнут, односно уклоњен атрибут — HR–BiH *svjež dah* : SRB–MNE *dugotrajan svež dah*, HR–BiH *s 5 biljaka* : SRB–MNE *sa 5 lekovitih biljaka*, исп. и HR–BiH *veličine graška* : SRB–MNE *u veličini zrna graška*.

Овде спадају примери у којима су и облици за учтивост (личне заменице) разликовни елемент. Њихова се дистрибуција може лако

цима (словеначким, чешким, словачким, бугарским, македонским, па и мађарским, укључујући и шиптарски с Космета), — али не и са „српским“.

претпоставити, исп. HR–BiH ојаћава *Vašu* zubnu caklinu : SRB–MNE јаћа zubnu gleđ, HR–BiH Perite *Vaše* zube : SRB–MNE Perite zube.

1.7. У ово се, најзад, али не на последњем месту, укључује читав спектар реченичних импровизација, исп. HR–BiH Formula pruža 5 učinaka : SRB–MNE *Njena* formula omogućava *Vam* pet *različitih* akcija *u isto vreme*, HR–BiH sprječava stvaranje zubnih naslaga : SRB–MNE uklanjanje naslaga sa zuba, HR–BiH pranje zubi *trebalo bi im nadgledati* : SRB–MNE *...bi trebalo... uz nadzor*. На реченичном плану реч је једноставно о спектру прилично слободних језичких импровизација које се погрешно везују за стандарднојезичку поларизацију. Већ нам прва реченица о томе довољно говори:

HR–BiH *Vademecum* laboratoriji povezuju moderna otkrića znanosti s biljem iz prirode kako bi održali zube i desni zdravima. : SRB–MNE *Vademecum* laboratorije, kombinujući savremena naučna istraživanja i sastojke lekovitog bilja, doprinose očuvanju zdravlja zuba i desni.

2.1. На плану интензивних процеса језичке стандардизације овог типа посебно место припада страним граматикама и приручницима који такође теже да „српскохрватски“ језик представе у новим условима, односно новим политичким оквирима. Чак и када је реч о обједињујућим граматикама посвећеним овом језику (/ овим језицима), видљиво је да оне често безрезервно теже да и саме пруже допринос књижевнојезичким демаркацијама на овом делу Балкана. За ову анализу може, на пример, послужити садржај једног америчког уџбеника, аутора Ронел Александер и Елен Елиас-Бурсаћ (*Alexander/Elias-Bursać* 2006),⁸ тачније његов први том, којим сам делимично већ имао прилике да се позабавим (Радић 2008: 45–48). Полазећи од новоуспостављених политичких граница на овом делу Балкана, аутори на задњим корицама указују на неминовност успостављања и нових језичких граница: „With the disintegration of Yugoslavia has come a shifting of linguistics boundaries, chiefly along political lines“.⁹

Свој предговор аутори почињу реченицама: „When Yugoslavia broke up into smaller successor states, the language called Serbo-Croatian

⁸ Први аутор је истакнути југославист, познат и српској научној јавности (в. Литературу), док је други познати књижевни преводилац и преводилац Хашког суда.

⁹ О књизи се овде, на корицама, похвално изразио амерички славист Вејлс Браун (*Wayles Brown*), са Корнел универзитета. Полазећи од интереса америчких студената према језичким варијантама које постоје у Хрватској, Босни и Херцеговини и Србији, Браун овако објашњава значај књиге: „It is the best adapted to the diverse needs of my students, who often combine Croatian heritage, Bosnian contacts, and Serbian preoccupations in the same classroom“.

was replaced by Bosnian, Croatian, and Serbian. Accordingly, those who used to study Serbo-Croatian must now choose which of the three successor languages they wish to learn“ (XI). Констатујући, тако, да је један језик, у ствари, политичким механизмима замењен трима,¹⁰ аутори даље у Предговору објашњавају организацију књиге, односно методичку структуру следећих двадесет лекција. У њима се уз основна граматичка објашњења паралелно дају варијантни текстови, методички организовани, од једноставнијих ка сложенијим, с основном тежњом аутора да, где год сматрају да је то могуће, језички поларизују одлике „босанског“, „хрватског“ и „српског“ језика. У ту сврху су укључене скраћенице, ознаке В, С, S („although the three languages are very similar they are not identical“, XI), које појединачно треба да означе речи и изразе „which are used predominantly (or exclusively) in the corresponding country or countries and less so (or not at all) in the others“, XV). У то се, наравно, укључује и могућност комбинација ових ознака, као и појављивање све три ознаке уз одређени облик, односно особину. Задржаћу се на неким језичким аспектима овог уџбеника.¹¹

2.2. У области писма аутори с правом истичу да се у српском користе оба писма, и ћирилица и латиница (1), али се, међутим, „српски“ текстови, иако језички често потпуно исти са осталим, „варијантски“ обично разликују само по употребљеном другачијем писму, тј. паралелној употреби оба писма. На пример, упркос томе што „српском“ није оспорена употреба латинице, он ће много пута бити издвојен из В–С групације управо по критерију употребе писма, исп. В–С *Koliko je bilo sati kada su žene izašle iz svojih kuća?* : S *Колико је било сати када су жене изашле из својих кућа?* (190), В–С *Zar će gospođa piti samo vino?* : S *Зар ће госпођа пити само вино?* (213), В–С *Oni govore o njegovom poslu* : S *Они говоре о његовом послу* (226), итд. Чак и у случајевима када је присутна варијантска разлика између „босанског“ и „хрватског“, а „српски“ бива идентичан с „босанским“ — између „босанског“ и „српског“ успоставља се разлика по основи писма, исп. В *Rado smo čitali njen roman* : С *Rado smo čitali njezin roman* : S *Радо смо читали њен роман* (226), В *Vozovi su išli brzo* : С *Vlakovi su išli brzo* : S *Возови су ишли брзо* (227) — итд. Када се томе дода да

¹⁰ Када је реч о „црногорском“ језику, аутори у уводном делу истичу да у време штампања књиге „there is no official Montenegrin language, and Serbian is still one of the official languages within Kosovo“ (XII, исп. фус. 3). И нешто касније аутори напомињу да су у време штампања књиге трајали преговори „in both Montenegro and Kosovo concerning potential changes in their relation to Serbia“ (12).

¹¹ Овом приликом у анализу нећу укључити ортографска, творбена, лексичка и ономастичка питања, иако она такође заслужују пажњу.

„српски“ текстови често и својим распоредом, тј. композиционо, чине опозицију према напореда и симетрично датим „босанско-хрватским“ текстовима (нпр. на 67, 81–82, 84, 100–101, 129, 132 итд.), онда се полазницима овог курса може наметнути погрешан утисак о оштрој подељености ове две културне сфере, „босанско-хрватске“ и „српске“, по основи употребе латинице и ћирилице.

2.3. Најизазовније фонетско питање за ауторе су били рефлекси старог гласа *jaīi*. Сами аутори немају увек јасан став о улози јатовских рефлекса у варијантској обележености, исказујући читав спектар својих приступа овом питању. У Предговору, најпре, истичу: „Croatian and Bosnian use *ijekavian* pronunciation exclusively, while Serbian usage includes speakers of both *ekavian* and *ijekavian*“ (XV, исп. и 21),¹² на основу чега би се могло помислити да је ова ситуација пандан оној везаној за употребу латинице и ћирилице код Срба (в. 2.2). Отуда ће већ од друге лекције аутори покушавати да различите јатовске рефлексе, макар начелно, не везују за варијантска обележја, због чега уводе речничке одредбе Е (екавски) и Ј (ијекавски) код великог броја оваквих облика (исп. *rečnik / rječnik* 19, *mleko / mlijeko* 51, *vreme / vrijeme* 71, *nemački / njemački* 27, *voleti / voljeti* 107, *koleno / koljeno* 157, *Severna Amerika / Sjeverna Amerika* 47). У складу с тим је, донекле, и чињеница да међу скраћеницама на почетку уџбеника постоји и скраћеница [J] [B/S] у значењу „*ijekavian words specific to Bosnian and Serbian ijekavian usage*“ (XVII), којом се указује на постојање српске ијекавске изговорне варијанте, што текстовима, углавном, није на одговарајући начин пропраћено.¹³

У уџбенику овакве концепције (исп. 2.1), свакако, није могло бити лако држати се лингвистичких принципа, без снажнијег укључива-

¹² Један од аутора, Р. Александер, дијалектолог по свом првобитном усмерењу, неговала је такав став одраније, подсећајући у својим радовима да везивање ијекавице за Загреб и екавице за Београд (исп. Friedman 1999: 15) — „has led to the mistaken assumption on the part of many that all Serbs speak ekavian and all Croats speak ijekavian“ (Alexander 2000: 10).

¹³ Тек је у деветој лекцији, и то у загради (где се у оквиру вежбања планираних за домаће задатке захтева од студената да направе питања у вези с неколико реченица, 139), више симболично, скренута пажња на постојање српског ијекавског књижевног изговора. Аутори, тако, овде упозоравају: „note that Cyrillic versions are in Serbian ijekavian“ (139), где се, тако, први (и последњи) пут, бележе и ћириличке ијекавске форме, исп. „Чини ми се да није *лијејо* становати у студентском дому“, „Сада је 5 сати и 35 минута и *вријеме* је за чај“, „Моји родитељи ће да стигну сутра у Сарајево у три поподне на *жељезничку* станицу“ итд. Занимљиво је да је и овде, у ијекавском књижевнојезичком миљеу, у грађењу футура знатна улога додељена конструкцији *да* + презент (в. 2.4.2).

ња у српско-(босанско-)хрватску поларизацију. Отуда, аутори стално показују спремност да овај став, посебно у пракси, у оквиру вежбања, битно модификују, варијантски опредељујући и јатовске рефлексе. Већ у кратком граматичком одељку посвећеном овом питању, удео ијекавице у „српском“ се неутрализује и маргинализује: „Ekavian is characteristic of Serbian, and ijekavian of Croatian and Bosnian“, да би након тога у загради аутори узгред подсетили: „some Serbs, and all Montenegrins, speak ijekavian“ (21).¹⁴ Отуда су „српски“ текстови у уџбенику готово искључиво екавски, исп.: S Pas nije *čovек!* / Пас није *човек!* : В–С Pas nije *čovjek!* (6–7), S *Koja reka* teče kroz Zagreb? / *Koja reka* тече кроз Загреб? : В–С *Koja rijeka* teče kroz Zagreb? (46), S *Ako* ima vremena *pre* ručka, idem na fakultet : В–С *Ako* ima vremena *prije* ručka, idem na fakultet (65), S *A gde* је та соба? : В–С *A gdje* је та соба? (79) — без обзира на то да ли су представљени латиницом или ћирилицом. Штавише, и на речничком плану аутори ће касније све чешће посезати за варијантским поларисањем рефлекса јата, па ће се тако у уџбенику они везивати за „српски“ или „босанск(о-хрватск)и“ језик, исп. S *hleb* : В *hljeb* (51), S *rečnik* : В–С *rječnik* (57), S *peške* : В *pješke* (65), S *nemački* : В–С *njemački* (193), итд.¹⁵ Амерички студенти су тако остали ускраћени и за одговор на логично питање да ли су и житељи Републике Српске, — представљене на приложеној политичкој карти Босне и Херцеговине (61) — Срби, и ако то јесу, зашто се њихов језик онда не би такође звао српским? Да су они Срби, и то ијекавци, виспредији студенти могу лако разабрати из појединих делова уџбеника, на пример, с фотографије локомотиве на којој је ћирилицом написано да је реч о железници Републике Српске (225).¹⁶

¹⁴ Тиме америчким студентима није дата прилика да добију јасније податке о Србима ијекавцима, нпр. о онима из Босне и Херцеговине (Република Српска). У Босни и Херцеговини, у пописима од 1865. до 1961. год. Срби су чинили готово половину становништва, да би се у потоњим пописима њихов удео у укупном броју становништва везао за око трећину. Попис из 1991. год. регистровао је 1369258 Срба, односно 31,4% тамошњег становништва (према Стојаковић 2008: 15). Па и сам Дејтонски споразум Србима је наменио половину босанске територије (најпре 51, а затим 49%, исп. Екмечић 2007: 47), да би у следећим годинама америчка страна исказала колебање у вези са дејтонским одлукама, а амерички дипломата Р. Холбрук поводом десетогодишњице споразума изјавио да је највећа грешка овог акта била само прихватање имена Република Српска.

¹⁵ Вероватно су на стр. 67 у представљању облика *ljekarka* обележеног са В и S сачувани трагови ранијег приступа овом питању. Такви „пропусти“ јавиће се и касније, нпр. на стр. 183, где такође налазимо: *ljekar, ljekarka* [В, S].

¹⁶ Сама тежња аутора да Србе представе (готово) искључиво екавцима (исп. „some Serbs /.../ speak ijekavian“, 21), који, углавном, живе (/ треба да живе?) у Србији, више пута их је довела у неповољан положај и нагнала да се оперделе за необична

Несумњиво је приступ аутора питању јатовских реализација хронолошки прилично слојевит и системски недовољно усаглашен, али с наглашеном тежњом да на овом путу олако губи своју лингвистичку визуру, дајући предност нелингвистичкој. Српска научна јавност је већ имала прилике да се сусретне с лингвистичким пројектима сличне политичке оријентације, који управо по основи јатовских реализација област некадашњег „српскохрватског“ језика деле на екавску, тј. „српску“ и ијекавску, тј. „хрватску“ област, при чему ова последња, поред Хрватске, укључује Босну и Херцеговину, Црну Гору, те део западне Србије (Matasić 1994). (Сличан приступ бележи се већ у лингвистичком речнику Р. Симеона, исп. Радић 2008а.) Америчкој србистици би, међутим, ако она још постоји, пуно користило када би се америчким студентима у оваквим уџбеницима омогућило да спознају чињеницу о постојању Срба ијекаваца и њихове културе заступљене широм западног Балкана (исп. фус. 14). Они би тиме, и пре него што буду у прилици да се непосредно упознају с Балканом, боље разумели знатан део његове етничке структуре, а на тај начин разумели и пуно тога из овдашњих друштвеноисторијских кретања.

2.4.1. У области морфологије и морфосинтаксе посебно је занимљиво питање тзв. непотпуних глагола, где је према „хрватском“ моделу с инфинитивом (обично и „босанском“) — „српском“ готово искључиво намењена допуна с конструкцијом *da* + презент,¹⁷ без обзира на то што аутори бележе: „in Serbian it *usually* (курз. П. Р.) appears as the conjunction *da* + present tense (*želim da imam*)“ (21).¹⁸ Тако је:

методолошка решења. То добро илуструје и фотографија локомотиве из Републике Српске на којој се не види први део ћириличног натписа с локомотиве, у коме је управо садржана реч с рефлексом *jaīna*, па се, тако, уместо „*Железнице* Републике Српске“, од назива види само — „ице Републике Српске“ (225). (На слици датој поред, која треба да представља „босанску“ ситуацију, јасно се види читав назив на локомотиви, написан латиницом и са заступљеним ијекавизмом — „*Željeznice Bosne i Hercegovine*“). Ставовe аутора добро представља и статус овог облика у речнику. На крају књиге бележимо: „*železnički adj.* [E] railway; *železnička stanica* [E] railway station“; „*željeznički adj.* [J] railway; *željeznička stanica* [B] railway station“ (429). У краћем речничком одељку на стр. 67 такође је дато: „*željeznička stanica* [B]“, али и „*železnička stanica*“ — без икакве одредбе. Из овога се може извући занимљив закључак да је облик „жељезница“ босански, а „железница“, у најбољем случају, екавски.

¹⁷ Средње решење, тј. употреба оба модела, приписано је „босанском“, иако и српски језик познаје оба модела, при чему они могу бити стилски нијансирани, а могу имати и различита значења, исп. примере које су аутори навели као синонимне: В–С *Koliko sati treba 10 studenata učiti godišnje?* : S *Koliko sati treba 10 studenata da uči godišnje?* (190).

¹⁸ Модели у којима је конструкција *da* + презент заједничка овим варијантама, што је управо заступљено у потоњим вежбањима, заслуживали су више простора,

В–С *Ne možeš uzeti* auto, jer nema benzina : S *Ne možeš da uzmeš* auto, jer nema benzina (65), В–С *Kada možeš doći* sutra? : S *Kada možeš da dođeš* sutra? (69), В–С *Posebno volim učiti* рано ујутру : S *Посебно волим да учим* рано ујутру (104) итд. Оваква поларизација прати и имперсоналне реченице (исп. 211, 213), а њу налазимо и у императивним конструкцијама с *немој* (129, исп. фус. 20).¹⁹ Аутори ће се понегде држати ове поларизације и када је она заступљена на уштрб целовитости информације у некој од варијаната. Тако је према персоналној употреби у „српском“: Прво на киоску *треба да купиш* аутобуску карту /.../ На трећој станици *треба да сићеш* — у „босанско-хрватском“ дата имперсонална употреба с помереним смислом: *Prvo na kiosku treba kupiti* autobusnu kartu /.../ На трећој станици *treba sići* (204–205, исп. фус. 17).

Поједине неуједначености на плану дистрибуције ових модела могле би се, ипак, пре сматрати пропустима, него толерисањем њихове паралелне заступљености у некој од ових варијаната, посебно „српској“. Тако се у једном од текстова бележи јасна поларизација овог типа — В–С *Мама, do kada on i ja možemo biti* vani? : S *Мама, do kada on i ja možemo da budemo* napolju? — да би се у последњој реченици ова поларизација неутрализовала у корист заједничке употребе инфинитива: В–С *Dobro, možete biti* vani do jedanaest sati : S *Dobro možete biti* napolju do jedanaest sati (69, исп. и: 93, 167, 210, 226). Инфинитив ће у „српском“ тексту промицати ауторима и у вези с имперсоналном употребом повратних глагола у декларативним реченицама: В–С *Ona uvijek govori da se meso mora svaki dan stavljati* na jelovnik /.../ *Oprostite, ali čini mi se da se meso ne mora jesti* : S *Ona uvek govori da se meso mora svaki dan stavljati* na jelovnik /.../ *Izvinite, ali čini mi se da se meso ne mora jesti* (86).²⁰ И у императивним конструкцијама с *немој* у „српској“ варијанти ће се повремено бележити инфинитив,

исп. В *Šta želiš da studenti rade* u (srijeda)? : С *Što želiš da studenti rade* u (srijeda)? : S *Šta želiš da studenti rade* u (sreda)? (29), В–С *Želiš li da idemo* poslije nešto pojesti i popiti? : S *Da li želiš da idemo* posle nešto da popijemo i pojedemo? (69). Инсистирање на разликама, као да је помало симболично представљено и заменом последња два глагола у „српском“ тексту. С обзиром на то да таквих случајева има више (в. даље), не можемо увек бити сигурни јесу ли у питању само омашке.

¹⁹ У граматичкој белешци, међутим, стоји да се негација заповедног начина паралелно гради од облика „*немој* (plural *немојте*) plus either the infinitive or da + present as in *немој то прокоцкати / немој то да прокоцкаш*“ (101).

²⁰ И у једном подужем тексту, рецепту за кување кафе, „српска“ варијанта не заостаје од осталих у употреби инфинитива, рачунајући и имперсоналне конструкције с „треба“ (исп. *треба одлићи* мало скуване воде, *треба засладити*, *треба заграбити*, *треба чврсто ухватити*, *треба склонити* цезву, 218).

исп. В–С *Nemoj to prokockati* : С *Немој то њрокоцкајџи* (100–101), В–С *Nemojte biti neozbiljni!* : С *Немојџе бијџи неозбилни!* (200).

Ако је и реч о ставу аутора о спорадичном присуству инфинитива у „српском“ језику, овај облик би морао бити заступљен већим бројем примера од оних који се крећу у домену могућих омашки. Осим тога, чињеница да су аутори дозволили „босанском“ спорадичну употребу конструкције *да* + презент (нпр.: В *Da sam čarobnjak mogao bih da ih pročitam do večeras /.../ Ovakvo, ne smijem ni da se pojavim sutra*“ (202), исп. и 204–205, 208), намеће питање зашто се у текстовима морао толико често, понекада и једино према овој морфосинтаксичкој особини, поларизовати „српски“ од „босанског“, односно „босанско-хрватског“, ако се већ инфинитив јавља у свим варијантама.

2.4.2. Посебно стабилну разликовну црту у области „босанско-хрватско-српске“ морфологије аутори су тежили да спроведу у области грађења футура. Насупрот „босанско-хрватском“ грађењу футурске конструкције уз помоћ инфинитива, у „српском“ се футур гради конструкцијом *да* + презент: В–С *Poslije ispitnog roka ići ću u Pariz na mjesec dana* : С *Posle ispitnog roka ću da idem u Pariz na mesec dana* (127), В–С *A kad ćete poći od kuće?* : С *A кад ћеџе да њођеџе од куће?* (134), В–С *По мом мишлјенју, ја и ти ћемо на тај начин најлакше све objasniti* : С *По мом мишлјењу, ти и ја !/! ћемо на тај начин најлакше све да разјаснимо !/!* (150–151), исп. С *Šefovi razmišljaju o tome što će sutra novine pisati* : С *Шефови размишлјају !/! шта ће сутра новине да њиџу* (227).²¹

Појава инфинитива у „српском“, с обзиром на обим његовог представљања, и овде се најпре може сматрати превидом аутора, исп. С *Zar ће госпођа њиџи само вино?* : В–С *Zar će gospođa piti samo vino?* (213), В–С *Zabrinutost roditelja je nestala čim su shvatili da će se djeca uskoro pojaviti* : С *Zabrinutost roditelja je nestala čim su shvatili da će se deca uskoro pojaviti* (224–225).²²

2.4.3. Упитни прилози везани за глаголе усмереног кретања представљали су за ауторе посебно средство у варијантским дистинк-

²¹ Можда је грешком овај тип конструкције остао и у „босанском“: *Šefovi razmišljaju o tome šta će sutra novine da pišu* (227).

²² Аутори, иначе, прихватају инфинитив у „српском“ у футурској конструкцији када се глагол јавља на почетку (независне) реченице, исп. С *Biće to studijski boravak* : В–С *Bit će to studijski boravak* (127), С *Pomoћи ћу ти!* : В–С *Pomoći ću ti!* (150–151), С *Ако ми се не спава, чекаћу те* : В–С *Ako mi se ne spava, čekat ću te* (129), С *Kad budeš slavila rođendan, setićeš se mene i biće ti žao što nisi sa mnom pošla u Rim!* : В–С *Kad budeš slavila rođendan, sjetit ćeš se mene i bit će ti žao što nisi sa mnom pošla u Rim!* (186), итд.

цијама, иако не увек доследно спровођено. У једном од паралелних текстова дата је дистинкција В *Gdje (idete)* : С *Kamo (idete)* : S *Kуда (идеће)* (63).²³ У граматичком, пак, одељку исте лекције наилазимо на констатацију: „Bosnian and Serbian use either *kuda* or *gde* / *gdje* to ask this question“ (64), док у истој лекцији, у одељку под насловом Vocabulary, бележимо податак: „*kuda* [B, C, S] — [to] where“ (63). На другој страни, нешто доцније бележимо заједничку заступљеност облика *куда* у „босанском“ и „српском“: В–S *Kуда idu маћеке i зашто?* (73), *Kуда bi највише voljela putovati? / Куда би највише волела да путујеш?* (210) — док ће се много касније поново истаћи различита дистрибуција ових облика у „босанском“ и „српском“ — и овог пута на другачији начин, исп. В *Kуда je zatim otiшао profesor Baltazar, i зашто?* : S *Где je затим отишао професор Балтазар, и зашто?* (239).

2.4.4. У предлошком систему аутори су се посебно ангажовали око успостављања варијантске поларизације у вези с инструменталним предлогом *с*, односно *са*, али се јасан закључак о дистрибуцији ових ликова у „босанском“, „хрватском“ и „српском“ није наметнуо. У тексту на стр. 97 предлог *са* се у „српском“ и „босанском“ језику доследно јавља у овој форми, без обзира на природу следеће фонеме (нпр. *са mleком, са toplim mleком, са limunом, са ћим, са шећером, са свежим siром*). У „хрватском“ је, међутим, углавном у употреби форма *с*, осим када природа следеће фонеме (консонанта) намеће варијанту *са* (исп. *с mliјеком, с toplim mliјеком, с limunом, с ћим; са шећером, са svјежим siром*). Примери „босанско-српског“ јединства бележе се и касније, исп. В–S *Са kim се vozите svakог jutra?* : С *S kim се vozите svakог jutra?* (120), В–S *Са ledом или bez?* : С *S ledом или bez?* (197) итд. (исп. 106, 132–133).

На другој страни, аутори спорадично нуде и другачији тип поларизације. У једном вежбању „босански“ и „хрватски“ су обједињени не само ијекавизмом, већ и заједничким предлогом *с*, у односу на „српско“ *са / са*, исп. В–С *Uvijek piјем ћај s limunом i шећером* : S *Uvek piјем ћај са limunом i шећером* (110), — управо у оној позицији која их је у претходним случајевима раздвајала (исп. В–S *са limunом* : С *с limunом, 97*). Слична дистрибуција бележи се и касније, исп. В–С *S kim она sједи?* : S *Са kim она sedi?* (119–120), В–С *S kim су се našле te*

²³ И поред низа балканистичких појава у српском, које утичу на српску норму и које аутори теже да укључе као јасно дистинктивне према „хрватском“, па и „босанском“ (нпр. *да* + презент м. инфинитива), појава неутрализације морфосинтаксичких односа између *где* и *куда* није довољно узета у разматрање, а приписивана је повремено и „босанском“ језику.

tri žene? : S *Ca* ким су се нашле те три жене? (191) итд. Но, на стр. 202–203 у паралелно датим текстовима заступљен је предлог *s* као заједнички у све три варијанте („*da* *bih* *ih* *obradio* *s* *kolegom*“).

2.5. Међу представљеним синтаксичким обележјима посебну пажњу завређује ред речи, пре свега упитни реченични модели. У читавом уџбенику упитне форме са *да ли* готово искључиво су намењене „српском“ језику, док се форме са *је... ли* означавају као „босанске“ и „хрватске“, исп. S *Da li* је твоја? / *Да ли* је твоја? : В–С *Je li* твоја? (2), S *Da li* си ти студент? / *Да ли* си ти студент? : В–С *Jesi li* ти студент? (6–7), S *Da li* сте *žedni*? : В–С *Jeste li* *žedni*? (51),²⁴ S *Da li* си болестан? : В–С *Jesi li* болестан? (150–151) итд. У ово се укључују реченични модели у којима се уместо „српског“ *да ли* у „босанском“ и „хрватском“ јавља инверзија, исп. S *Da li* га *želite*? / *Да ли* га *желите*? : В–С *Želite li* га? (27), S *Da li* *voliš* *meso*? : В–С *Voliš li* *meso*? (86), S *Da li* *hoćeš*? : В–С *Hoćeš li*? (110), исп. S ...*nisu* били сигурни *да ли* ће воз *да* *zakasni* или не : В–С ...*nisu* били сигурни *hoće li* воз (/ *vlak*) *zakasniti* или не (224–225), итд.²⁵

На појединим местима, ипак, бележи се истоветност модела у „босанском“ и „српском“, исп. *Da li* *sve* *zna*? — према „хрватском“ *Zna li* *sve*? (89), као и у примерима В–С *Da li* *bi* *htjela* /.../? *Да ли* *би* *хтјела* /.../? : С *Bi li* *htjela* /.../? (207), В–С ...*да ли* *se* *isplati*... : С ...*isplati li* *se*... (220–221, исп. фус. 24). Штавише, управо овакав модел аутори представљају као нормативистички, па већ на самом почетку уџбеника, у оквиру граматичког одељка, у вези с овим упитним формама бележе: „The most frequent way in [B, S] is to place *да ли* before the verb, and the most frequent way in [C] is to place *ли* after the verb [B, C]“ (3). Тако се ова констатација о дистрибуцији овог синтаксичког модела увелико разликује од представљене грађе. Јер, иако бележе да је само реч о различитој фреквенцији ових модела у заступљеним варијантама („the most frequent way“), аутори, ипак, у пракси прилично јасно разграничавају њихову употребу, углавном другачије од прокламованог правила. И поред тога што они говоре тек о релативно јасној

²⁴ Вероватно је већ у следећој реченица у питању омашка, јер се у „српском“ тексту јавља иста упитна форма као у „босанском“ и „хрватском“: *Želite li* *čашу* *soka*? (51).

²⁵ Успостављање овакве „правилности“ додатно је омогућило и уграђивање низа разлика у области реда речи, нпр. места глагола у реченици, исп. S *Да ли* те и стомак и глава *боле*? : В–С *Bole li* *te* и *stomak* и *glava*? (153), S Али питање је *да ли* *ћеš* *наћи* добро радно место у неком предузећу ако *седиш* овде : В–С Али питање је *хоћеš ли* добро радно мјесто у неком предузећу (/ *p[o]duzeću*) *наћи* ако *сједиш* овдје (169).

поларизацији ових модела, тежња за прокламовањем искључиво „српског“ *да ли*-модела у текстовима је јасна.²⁶

Стиче се утисак да је готово доследно спровођење овог упитног „дакања“ у „српском“ језику,²⁷ уз оно које замењује инфинитив (в. 2.4.1, 2.4.2), као и један број других, вештачки инсталираних дистинкција (нпр., оних екавско-ијекавских, в. 2.3), — требало да обезбеди посебност „хрватско(-босанско)г“ језика у односу на „српски“. Но, остао је и утисак да се томе и сам језички материјал изнет у уџбенику прилично успешно одупро.

*

3. Посебно након распада СФРЈ, спољашњих утицаја није могла остати поштеђена ни област језика. То се посебно односи на најзаступљенији југословенски језик, који се од идиома широко познатог у 19. столећу као „српски“, преко „српскохрватског“ (/ „хрватскосрпског“), називаног тако већим делом 20. столећа, широком клавијатуром тонова претопио у низ нових, углавном само(за)довољних стандарда-пројеката.²⁸ Језик рекламних упутстава на производима намењеним овом тржишту врло је брзо најавио и подстакао неслућене слободу у постављању тих, углавном вештачких језичких баријера, базираних на што ширем и слободнијем спектру „преводиљачких“ интерпретација једне исте комерцијалне поруке.

Актуелни политички тренутак (исп. фус. 14) следила је, дакле, и посебна примена лингвистике, пратиле су га нове граматике и уџбеници, с тежњом да се релевантна граматичка литература остави по

²⁶ То потврђује и чињеница да „српској“ варијанти, за разлику од осталих, чак ни у случајевима неопходних стилистичких варирања и нијансирања, није дато право да одступи од оваквог модела, исп. В *Je li moguće?! Jesi li time zadovoljan? Da li se taksiranjem barem dobro zarađuje? : С Je li moguće?! Jesi li time zadovoljan? A zarađuje li se barem dobro taksiranjem? : S Да ли је могуће? Да ли си тиме задовољан? Да ли се таксирањем барем добро зарађује?* (166–167).

²⁷ Није до краја јасно шта су аутори желели да кажу на стр. 28, где је под „Serbian Cyrillic“ дато: *Да ли је та мачка за мене?, Да ли смо пријатељи?* — а под „Serbian Latin“: *Je li ta mačka za mene? i Jesmo li prijatelji?*

²⁸ На самом терену, међутим, објективни посматрачи, странци, не гаје илузије о вишејезичју на овом делу Балкана. Да би то спознали није им потребно посебно лингвистичко образовање, о чему говори и једно недавно „туристичко“ запажање о језику Босне и Херцеговине: „There are three ‘official’ languages spoken in Bosnia and Herzegovina: Bosnian, Croatian and Serbian. For the local people there is a great importance attached to the name of the language. For practical purposes, *they are one and the same* /купз. П. Р./ The differences are similar to those between American and British English“ (Clansy 2004: 56).

страни, а новостворене политичке границе и лингвистички јасно потцртају. Тиме се, између осталог, поново покушао решити један број старих политичких питања на овом делу Балкана, укључујући и српско. Разумљиво је онда што с културолошког аспекта Срби из Босне и Херцеговине, на пример, готово да нису заступљени у анализираном уџбенику, као што је разумљиво зашто данас бошњачки (муслимански) интелектуалци српску књижевну баштину из Босне и Херцеговине каталогизирају као своју („босанску“), а њихови политичари, подстакнути делом међународне заједнице, траже да се предстојећи попис становништва у Босни и Херцеговини обави без изјашњавања грађана о националној и верској припадности (исп. Стојаковић 2008). По том истом моделу, култура и књижевни језик западних Срба, тј. Срба ијекаваца, прећутана је у анализираном уџбенику, иако се макар Босна и Херцеговина и данас формално сматра мултиетничком, а тамошњи Срби њеним конститутивним народом. Разумљиво је, отуда, и зашто врсни представници западне српске књижевности и српске ијекавице, као В. Караџић, П. П. Његош, П. Кочић, Ј. Дучић, Б. Ћосић и др. нису нашли места у овом уџбенику.²⁹ Па и књижевни текстови аутора из Србије, којима је дата улога да представљају тај скромни и осакаћени „српски“ књижевни корпус (Д. Максимовић, В. Попа, Д. Радовић, Д. Албахари), нису могли испунити очекивања аутора овог уџбеника.

Јер, и тај преполовљени (тј. екавски) српски књижевни корпус који су аутори изабрали да представља српски (тачније „србијански“) језик, успешно је подрио постављену разликовну концепцију уџбеника, односно пројектовано место „српског“ језика у тзв. BCS-заједници. Тако се код Васка Попе, на пример, песника коме аутори у уџбенику посвећују посебну пажњу (270, исп. и Александер 1996), бележе бројне језичке особености које аутори управо оспоравају „српском“ језику, као футурске конструкције с инфинитивом (I која *će* *mu doći glave* 78, U susret *će* *mu izići* 120, Glava *će* *mu sijati* 120, Četiri *će* *ocila*

²⁹ Помало иронично делује став аутора да је М. Крлежа „Croatia’s most prolific 20th century writer“ (110), док се за великог српског писца и нобеловца И. Андрића бележи: „Andrić considered himself a Yugoslav writer“ (167). Неупућен читалац би, тако, могао помислити да Андрић није српски писац, као и да је Крлежа, за разлику од Андрића, био антикомуниста, иако је ситуација посве другачија (исп. Радић 2007). С тим у вези се намеће као паралела и једна недавна белешка Д. Ћосића, познатог српског књижевника и дугогодишњег Андрићевог пријатеља, дата у поводу Андрићеве смрти: „Велики приповедач и песник сахрањен је као члан федерације! По протоколу полицијском и титоистичком. Говорили су политичари и Скендер Куленовић; прогласили су га југословенским писцем, истргнувши га из српске књижевности; босанчили га и југословенизирали исти они националисти који прогоне југословенство“ (Ћосић 2002: 113).

znati sine 148), упитни реченични модели са *je... li* (*Jesu li ga visine pojele* 77, *Je li se u pticu pretvorio* 77, *Je li ovo naš svet ili nije* 118, *Je li to sva tvoja tajna*, 121), укључујући и облике с инверзијом (исп. *Možete li* 117, *Živi li bogati još* 163, *U nebesku matericu znam li je ja* 65) итд.³⁰ И у језику афоризама Душана Радовића („Belgrade humorist“!, 111), одабраним на занимљив начин и заступљеним на више места у самом уџбенику (ћирилицом), наилазимо на исте језичке црте, исп. футурске конструкције с инфинитивом (Вечерас *ће се* поново *одиграјти* једна од ранијих утакмица између Црвене звезде и Партизана 140, Обећајте себи да *се* данас *нећејте нервирајти* без обзира на то шта вам се догоди /.../ 176, Бербери и зубни лекари *ћресћајаће* и овај дан на ногама /.../ 232), препознатљиве реченичне моделе (Стојимо на највишем прозору Палате Београд, осматрамо наш град под јаком кишом и мислимо: *има ли* живота на Марсу и *је ли* чему? 232) и др.³¹

Овакви лингвистички приступи, обележени слободним језичким проценама, уз различите врсте несналажења и недоследности које их прате, за сада углавном сами успешно оповргавају своје лингвистичке постулате о релевантној различитости у оквиру ВСЈ-језика. Наравно, даљи друштвеноисторијски процеси, што није спорно, могу довести до јасн(и)је књижевнојезичке дивергенције, на шта припадници модерног лингвистичког инжињеринга, свакако, рачунају. Међутим, та књижевнојезичка дивергенција је, очито, још далеко, остајући за сада још увек на нивоу првих „дечијих болести“ (Greenberg 1999: 150). И то оних с неизвесним исходом.

Литература

Александер 1996: Ронел Александер, *Структура поезије Васка Поје*, Вукова задужбина — Матица српска — Орфелин, Београд — Нови Сад, 1996.

³⁰ Поред инструменталног предлога *са* (исп. *Sa polja* 18, *Sa snežnih stolica* 38), у Попином језику бележимо и лик *с*: *Da hladan znoj s čela obriše* (55), *Neću ni s nogama u džepu* (62), *Šta je s belutkom* (77), *S one strane neba* (96), *Sidem s puta u mlado žito* (169). Исп. и употребу прилога *куд(а)*: *Neću te odneti kud mi kažeš* (62), *Kuda je na reškiru nosiš* (110), *Ni kuda se uputila* (166), *Ne zna sama više kuda da poteče* (184) — итд. Материјал сам ексцерпирео из Рора 1978. Реч је о збирци песама слободног стиха, где избор лексема и граматичких конструкција није могао бити посебно условљаван метричким одликама.

³¹ Исп. и Радовићеве инфинитивне допуне непотпуних глагола: Ко је имао среће да се јутрос пробуди у Београду, *може сматрајти* да је за данас довољно постигао у животу (214), *Не можемо живети* без других људи. Једни нам стварају а други решавају проблеме (196), Па тек ако вам се ништа не догоди, *можете се* због тога вечерас мало *изнервирајти* (176), — итд.

- Alexander 2000: Ronelle Alexander, *In honor of Diversity: The Linguistic Resources of the Balkans*, Department of Slavic and East European Languages and Literatures, The Ohio State University, Columbus, Ohio (USA).
- Alexander/Elias-Bursać 2006: Ronelle Alexander, Ellen Elias-Bursać, *Bosnian, Croatian, Serbian, A Textbook, With Exercises and Basic Grammar*, The University of Wisconsin Press.
- Greenberg 1999: Robert D. Greenberg, *In the aftermath of Yugoslavia's collapse: The politics of language death and language birth*, *International Politics*, 36, Printed in the Netherlands, 141–158.
- Екмечић 2007: Милорад Екмечић, *Пећовјековна историја Срба — „Између клања и орања“*, Голија, 8, Никшић, 40–47.
- Matasić 1994: Tomo Matasić, *Dobar dan! Ein Lehrbuch des Kroatischen mit Anhang für Serbisch*, Max Hueber Verlag, München.
- Рора 1978: Vasko Rora, *Pesme*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Радић 2003: Првослав Радић, *О два аспекта балканизације српског књижевног језика*, *Јужнословенски филолог*, LIX, Београд, 105–152.
- Радић 2007: Првослав Радић, *Нобеловац Иво Андрић — књижевна поетика, нација, језик. Културолошки и социолингвистички аспекти*, Свеске Задужбине Иве Андрића, 24, Београд, 176–209.
- Радић 2008: Првослав Радић, *Србистика и (језичка) поетика (Поглед на западне српске области)*, *Свет речи — часопис за српски језик и књижевност*, 25–26, Београд, 41–49.
- Радић 2008а: Јованка Радић, *Рјечник лингвистичких назива Р. Симеона и српски језик*, *Српски језик, књижевност, уметност*, I, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 19–32.
- Симоновић 1959: Драгутин Симоновић, *Бошанички речник — Имена биљака*, Српска академија наука — Институт за српскохрватски језик, Београд.
- Стојаковић 2008: Душан Стојаковић, *Зашто се Бошњаци оштро пројиве националном изјашњавању на првом послерајном појису у Босни и Херцеговини*, *Вечерње новости*, Београд, 7. септембар, 15.
- Трубецкој 2004: Николај Трубецкој, *Европа и човечанство*, Логос, Београд.
- Ћосић 2002: Добрица Ћосић, *Писци мога века*, Верзалпрес, Београд.
- Friedman 1999: Victor Friedman, *Linguistic Emblems and Emblematic Languages: On Language as Flag in the Balkans*, Department of Slavic and East European Languages and Literatures, The Ohio State University, Columbus, Ohio (USA), VIII–34.
- Clansy 2004: Tim Clansy, *Bosnia and Herzegovina*, The Bradt Travel Guide, The Globe Prequot Press Inc, USA.

S u m m a r y

Prvoslav Radić

ON THE EXTERNAL STANDARDIZATION OF THE LANGUAGE OF SERBS*

The weakening of the SFRY (Socialist Federative Republic of Yugoslavia) which was followed by its dissolution, had an impact on a wide range of issues, one of them being the degradation of the so called Serbo-Croatian language. Not only did the external political influences contribute to the dissolution of the SFRY, but they also play a part in the linguistic profiling of new standard varieties today. However, as the dissolution of Yugoslavia couldn't have been imagined without consequences for Serbs primarily, the transformation of the "Serbo-Croatian" language into a series of new language norms-successors of the old ones, cannot take place without challenging the rights of the great number of Serbs who live outside of Serbia. These are the rights that primarily refer to the linguistic and social identity — therefore the national identity. The best illustration of this are the external influences in the domain of linguistic engineering today, and these influences can basically be divided into *extensive* (e. g. commercials, radio and TV programmes) and *intensive* (textbooks, handbooks etc).

The aim of this study is the analysis of those different kinds of pressures put on the standard variety of the language of Serbs. From the domain of the extensive influences (commercials) there is an example of the instruction given on a tube of toothpaste (Vademecum laboratoris, Perfection 5 — Schwarzkopf & Henkel, Düsseldorf — Germany), and as an example of the intensive influences of this type, there is an American textbook (R. Alexander, E. Elias-Bursać, *Bosnian, Croatian, Serbian, a Textbook, With Exercises and Basic Grammar*, The University of Wisconsin Press, 2006). Both of these language materials proved to be highly compatible when it comes to the characteristics that should become an integral part of the standard language variety of Serbs, and apparently only the Serbs who live in Serbia. Among the language characteristics which are "typically Serbian" the most prominent are: ekavian dialect ("lepa deca", not: "lijepa djeca"), the "da + prezent" construction („морам да читам“, not: „морам читати“), the prepositional form "sa" („са лимуном“, not: „с лимуном“), as well as many other characteristics like interrogative sentences beginning with *da li* („Да ли си студент?“), not: „Јеси ли студент?“) etc.

As it follows the newly formed political borders in the area of the former SFRY, the contemporary linguistic engineering has engaged itself in creation of the new standard language varieties, including the one (or should we say, primarily the one) that belongs to the Serbs. However, the Serbs don't have the need for the re-standardization of their language (which became widely familiar to the European community since the 17th century, and it underwent the process of standardization at the beginning of the 19th century owing to the work of Vuk Karadžić) after the dissolution of SFRY, especially if it would be carried out from the outside and not take into account all the entities of this nation, e. g. the Serbs in Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro etc. Because it is those Serbs who have always contributed significantly to the culture, science, and the overall identity of the Serbs generally, doing an immense favour to the European and even the world culture, and science in general. That is why the European culture — if it seeks to remain multiethnic and democratic — and other cultures similar to her, must allow the Serbs to preserve their cultural and national identity, wherever they may live — and the best proof of this will be its attitude towards the standard language variety which was established by Serbs almost two centuries ago.

* The contemporary English term "Serbian" most frequently gives false reference to the language of the Serbs who live only in Serbia. In Serbian tradition the terms "Srbi" (s.) and "srpski" (a.) refer to the entire nation, regardless of whether the people live in a country called Serbia or some other countries, or whether their country (Serbia) politically exists or not (as was the case during certain periods in the Middle Ages).